

a hetvenes évek iszonyú lefojtottságát, tragikus manipuláltságát, „fennköltlen züllő” felelőtlenségét a költői személyiség drámájaként fejezték ki (*Berzsenyi elégiája, Töredék a hetvenes évekből, Hó emléke, Másnaposan, És megszaporoztak, Már nem én ülök ott* stb.). Jól ismerve Kiss Ferenc szemléletét, bizonyosnak veszem, hogy monográfiájában ezek a versek nem maradtak volna említetlenül. Ezt az érzésemet egy másik hiány is nyomatékosítja: Kiss Ferenc pontosan nevezi meg Csoóri Sándornak azt a képességét, hogy „ahogy a népköltészet mai szerepéről, a bartóki modellről, a magyarság mai létkérdéseiről ír, abban minden elődjénél megnyerőbb”, s dokumentálja is megállapítását, midőn azt elemzi, hogy Csoóri Sándor a maga gondolatait a „másfajta műveltség, másfajta érzékenység közege is átvezeti”. Viszont Kiss Ferenc tanulmányai ezúttal csak a népköltészet és a bartóki modell Csoóri-féle koncepcióját tárgyalják, a művekben, esszékben és versekben egyaránt megszólaló magyar sorskérdések analízise feltehetően külön fejezet tárgyát adta volna.

Kiss Ferenc öt tanulmánya tárgyához méltó könyvvé állt össze, így vált a Csoóri-irodalom alapművévé. Példamutató abban is, hogy bensőségesen szereti tárgyát, mégis, vagy éppen ezért, kérlelhetetlen szakmai szigorral beszél róla.

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Könyvek az 1956-os forradalomról

„...nép nem kezd forradalmat csupán azért, hogy majd később hősként ünnepeljék és forradalmár hévvel vitassák a dolgait.”

(Fehér Ferenc – Heller Ágnes)

Politikai szótárunknak kevés kaméleonjellegűbb címszava van, mint a *forradalom*. Azt is mondhatnánk rá: ellenálló fogalom. Elég végigkísérni az újkori magyar történelemben megrajzolt pályáját. Annyiféle lelki, tudati teher, egymásba metsző ellentmondás nehezedik rá a nemzeti szocialistától a nagy októberiig, az „ellen”-től az „osztály”-ig, a társadalmi-tól a vallási-fundamentalistáig, hogy pozitív megléte, lüktetése bennünk majdhogynem csoda. Kelet-Közép-Európa minden más népe számára a forradalom köré vonható a szélsőbaloldaliságnak, a balosságnak, a titkosrendőrinek egy olyan vérszínű kerete, amely a tudati és az érzelmi megközelítésnek is határt szab. Így például a „forradalomnak” a lengyel történelemben közel sincs olyan meghatározóan, egyértelműen pozitív töltete, aurája, mint a magyarban. De nincs a románban sem. Éppen napjainkban vagyunk tanúi annak, hogy a romániai forradalom mint veszíti el a decemberi reményeket tápláló varázsát, hitelét. Ami a magyarban forradalom, az a lengyelben felkelés, szabadságharc, a románban pedig puccs, előkelőbben szólva: palotaforradalom.

A „forradalom”-nak ez a XX. századon is átívelő diadala kétségtelenül 1848 márciusának, a „fényes napnak” máig sugárzó – tömegeket mozgósítani képes – történelmi-érzelmi erejét bizonyítja. A világot 1956 őszén megrengető 13 napot is ez a hajdani márciusi hangulat forrósitotta át.

Fehér Ferenc–Heller Ágnes: *Egy forradalom üzenete (Magyarország, 1956)*, (Kossuth Könyvkiadó, 1989); Gosztonyi Péter: *Föltámadott a tenger... 1956* (Népszava 1989); Bill Lomax: *Magyarország 1956* (Aura Kiadó, 1989); Pomogáts Béla: *Irodalmunk szabadságharca 1956* (Gondolat Kiadó, 1989).

Rákosi nem véletlenül söpörte március 15-ét a kalendárium alján feketéllő hétköznapiak közé, s az 1956 utáni kollektív megtorláshoz az is hozzátartozott, hogy Kádár ugyanezt tette a váltakozó számú követelési pontokban visszaperelt piros betűs ünneppel. (E két tény zárójelében különös érzéketlenségre, tájékozatlanságra vall ma azon töprengeni, hogy október 23. és március 15. közül melyik legyen a nemzeti ünnep. Ez a kérdés már száznegyvenöt évvel ezelőtt eldőlt.)

Ha az 1848–49-es forradalomnak és szabadságharcnak könyvtárnyi irodalma van, az 1956-osnak — bízást mondható, hogy — könyvtárteremnyi. De egyetértőleg idézhetjük Bill Lomax *Magyarország 1956* című könyvének bevezető mottóját, Leslie Bain szavait: „Az újabb kori történelemben nem volt olyan esemény, amelyről annyit hazudtak volna, amelyet annyira eltorzítottak és beszennyeztek volna, mint a magyar forradalmat”. Az anyagi haszon mellett a „korparancs” és a tisztázás, tisztánlátás igénye és lehetősége készítette a hazai állami és magánkiadókat arra, hogy az idevágó közismertebb könyveket végre megjelentessék. Ennek következtében láthatott napvilágot 1989-ben négy könyv.

Gosztonyi Péter a legismertebb, emigrációban élő történész, s mivel az *emigráns*, mint megkülönböztető, minősítő jelző megszűnt, írhatjuk: ő a legújabb korról foglalkozó történészek közül a legismertebb. Távolága (és nem távolságtartása), helyzete (és nem helyezkedése) bizonyos tekintetben behozhatatlan előnyt jelentett hazai kollégáival szemben. Nem kellett semmilyen tekintetben engedményt tennie. Mentese volt a taktikai árnyalás, magyarázat, elhallgatás kényszerétől is. A hazugságról most ne beszéljünk...

Gosztonyi Péter *Feltámadott a tenger* című munkája sem tartalmában, sem stílusában nem olyan patetikus, mint a cím sugallná. A cím inkább tömör tartalmi összefoglaló; arra utal, hogy az október 23-án utcákat, tereket elárasztó nép órák alatt elsöpörte a megdönthetetlennek hirdetett és hitt rendszert — ávósaival, funkcionáriusaival, besúgóival, tankjaival együtt. Azt mondja nekünk Petőfivel, hogy nem a fizikai lét elviselhetetlen, hanem a lelki-szellemi megalázottság, rabszolgaság, a vakítóan ragyogónak hirdetett jövő, amiről kiderül: kilátástalanság. Amikor a nép megnyomorítotttságáról beszélünk, olyan száraz tényekre gondolunk, mint a visszatérően Berecz Jánostól idézett híres-hírhedt számadat: „...1952 és 1955 között — tehát négy év alatt — 1 136 434 ember ellen tettek feljelentést és indítottak vizsgálatot. A feljelentett személyek 45 százaléka, 516 708 fő ellen emeltek vádat és hoztak elmarasztaló ítéletet...” A magyar történelem békeidőit összegezve kiderülhet, hogy ezer év alatt nem hurcoltak meg annyi embert, mint a jelzett négy évben.

Gosztonyi Péter bő kitekintést ad Magyarország 1944 utáni történetére, amelynek időbeli csomópontjai: 1949–1953–1956. A középső dátum a Rákosi-féle önkényuralom elleni harc kezdete. E küzdelem egyik fontos fejezetével ismertet meg bennünket Pomogáts Béla összefoglaló esszéje, amely alcíme ellenére — *Egy esztendő irodalmi élete 1956* — az 1948-ig visszafelé hullámozó előzményekre is kitér.

A kommunista hatalom a szocialista rendszer kezdetétől fogva igyekezett a művészeket megnyerni, magához édesgetni vagy ijesztgetni, s végső célként: harci szekere elé fogni. Szolgálataikért, olykor passzív lojalitásukért is, kiváltságokkal halmozta el őket. A szolgáló művészek egy része az új rendszer arisztokráciáját alkotva, a hatalom legbelső és legbensőségesebb köreibbe került, s ott mintegy nagyítólelencsén keresztül láthatta, mi történik körülötte, mi történik az ő részvételével, támogatásával. Láthatta — tegyük hozzá —; ha nem volt gyáva. vak vagy elvakult.

A kelet-közép-európai szocialista rendszerek ellen nem a katonatisztek lázadtak fel, hanem a művészek, elsősorban az írók — Czesław Miłosz szavait idézve —: a bilincsbe vert értelem. A forradalom persze nem írók műve — bármennyire igyekezett őket a Kádár-kor szak e megtisztelő idegen tollakkal felékesíteni. Tény azonban, hogy az író, a költő szavának ritkán volt a magyar történelemben olyan tömeghatása, mint 1956 tizenkét hónapjában. (Ennek egyszerre felemelő és nyomasztó öröksége, az ehhez való méltóság megőrzése is hozzájárult a Magyar Írók Szövetsége nevezetes 1986-os őszi megmozdulásához.)

Az Írószövetség mint közösség, az október 23-át követő két hétben háttérbe szorult, noha egyes tagjai fontos szerepet játszottak az eseményekben. Heroikus korszaka a forradalom legázolását követő szűk hónap, elsősorban a december 3-i állásfoglalástól a december 28-i közgyűlésig ívelő négy hét. Az utóbbin Déry Tibor is felszólalt. Szavaiból kiérezhető, milyen kihívásnak kellett a kor magyar írójának megfelelnie: „A munkásságnak, az értelmiségnek, talán még a parasztságnak is ma bennünk van a bizalma, és az a megdöbbentő és felemelő helyzet állt elő, hogy az ország ma tőlünk kér tanácsot, útmutatást, és bennünket tekint szellemi vezetőinek, akár akarjuk, akár nem. Minden kimondott és leírt szavunkat ez a felelősség ellenőrizze. Ne féljünk attól, hogy szembenézünk a tényekkel és megállapítsuk, hogy a magyar nemzet egy nagy tragikus korszakába ért, mely attól válik még komorabbá, hogy nemrég csak egy lépés választott el egy boldogabb kor ígéretétől.”

Három héttel az elhangzottak után a belügyminiszter rendeletileg felfüggesztette az Írószövetség működését. Az ezt követő napon letartóztatták Háy Gyulát, Lengyel Balázst, Tardos Tibort és Zelk Zoltánt. E kultúrpolitikai tényekkel veszi kezdetét a Kádár-rendszer egyik kezében kancsukát suhogtató, másik kezével savanyú cukorkát és törökmézet porciózó kulturális politikája.

Bill Lomax doktori értekezése talán a legjobb összefoglaló munka, amely „a kis októberi forradalomról” született. Annak ellenére, hogy túlságosan a munkástanácsokat helyezi a történet és a jelzett kor történelmének középpontjába: „A magyar forradalom legnagyobb vívmányát (...) abban kell látni, hogy megteremtette a népi hatalom tökéletesen új struktúráját — a munkások által közvetített ellenőrzött munkástanácsok államát. A munkástanácsok központi végrehajtó szervei nem voltak valamilyen független országgyűlés előtt felelősek, és nem is akartak ilyen testületté válni. Felelőségük közvetlenül magukkal a munkástanácsokkal áll fenn. Ily módon a munkáshatalom valóban azonos volt a munkástanácsok országos szervezetével. Ezek viszont maguknak a munkásoknak tartoztak közvetlen és azonnali felelőséggel. Amikor a Kádár-kormány és a kommunista párt rohamot indított ellenük, világosan megmutatta, hogy az *ő céljuk* kicsavarni a hatalmat a munkások kezéből, és olyan kormánytestületre bízni, amely el van szakítva attól az Országgyűléstől (jóllehet, formájában felelőséggel tartozik neki), amelynek magának sincsen semmilyen közvetlen és szerves kapcsolata a dolgozó lakossággal, habár elméletileg ismét csak annak felelős.”

Bill Lomax értékelése — amelyet a könyvet fordító és kiegészítő Krassó György árnyal — helyes, megkérdőjelezni csak az események, folyamatok súlypontozását lehet. Könyvének jelentőségét növeli, hogy idegen nyelven született, s miután a forradalom 20. évfordulóján jelent meg, úttörő szerepet játszott a magyar 1956 utáni érdeklődés felkeltésében, újraértékelésében. Az érdeklődés persze nem kis mértékben 1976 radomi és ursusi eseményeinek, a kemény ítéleteket kiszabó lengyel munkáspereknek, s az ezek megsemmisítését kikényszerítő Munkásvédő Bizottság tevékenységének is köszönhető. A magyar 1956 újraértékelésének kezdeményezésére ekkor azért is nagy szükség volt, mert az európai baloldal szinte a legutóbbi időkig nem tudta megemészteni és integrálni 1956-ot. A prágai tavaszt magáénak vallva, s a sztálinizmus elleni harc mindent felülmúló eredményének tartva és hirdetve, 1968-at követően hosszú éveken át mutogatott — bizonyára ideológiai kiegyensúlyozás végett — 1956 magyar eseményeire, mint kaotikus ellenforradalmi színvetű lázadásra.

De e vonatkozásban körbenézhetünk a magunk háza táján is. Hiszen hosszú idő telt el, amíg a magyar demokratikus ellenzék is megváltoztatta 1956-tal kapcsolatos álláspontját, újraértékelte az „ellen” pikkelyként egymásra csúszó bélyegeit levedlő forradalmat, majd mint vállalandó hagyományt, ideológiai kelléktárába is beillesztette.

Az 1956-tal kapcsolatos felfogás megváltozásának beszédes dokumentuma Fehér Ferenc és Heller Ágnes könyve, az *Egy forradalom üzenete*. Megszületésében ihlető hatása

lehetett a Szolidaritás Szakszervezet 1980/81-es megalakulásának és harcának, amely alapjaiban rengette meg a szocialista tábort.

A szerzőpáros eleve tág világtörténeti összefüggések csatlakozópontjaiba illeszti be 1956-ot. Geneziséét a jaltai rendszert létrehozó, három kéz által mozgatott piros ceruzával lehet bekarikázni. A kívülről Magyarországra parancsolt kommunista rezsim belső hitelesítésének képtelensége, az ezzel kapcsolatos abszurd, ugyanakkor véresen valóságos intézkedések állították talpra az ún. pártellenzéket. És még valami: a lelkiismeret-furdalás, amely egyszerre bontja meg és építi belülről az egyént... És persze az eszmébe vetett hit megrendülése. A többszörösen megcsavarodott politikai cselekvőkészség, a pszichológia és a magukért szóló köznapi tények a magyar történelemben eladdig alig ismert légkört teremtetek a cselekvésre.

Milyen volt a nemzetközi légkör az egyéni és kollektív tethöz 1956-ban? Fehér Ferenctől és Heller Ágnesztől kimerítő válaszokat kapunk az utóbbi kérdésre. Pontos elemzését adják a magyar forradalom és a szovjetunióbeli posztstálinista harcok, a magyar forradalom és a nyugati baloldal viszonyának, s nem kevésbé a Lengyelország kivételével agresszívan ellenséges kelet-európai közegnek. A forradalom jelentősége abban áll, hogy megteremtette egy új, valóban demokratikus és baloldali rendszer körvonalait: egy „új köztársaságot”. Olyanét, amely „egyesítette a tanácsokat és a hagyományos pártokat.” Olyanét — tegyük hozzá, amely szerencsésebb körülmények között modellül szolgálhatott volna a tekintetben is, hogy valóságos kifizési lehetőséget biztosít a szocializmusnak.

A forradalom leverésével a Szovjetunió évtizedekkel toltta ki a hidegháború korszakát, s többek között azt is a világ értésére adta, hogy csak egyféle szocializmus létezési jogát ismeri el: a sztálini szocializmusét. Ennek napjainkban fizeti meg az árát. Hátborzongatóan nagy árat fizet érte, ha már a volt szocialista országok is jobban tartanak széthullásának következményeitől, mint a létezésétől. Ez is meggyőzhet bennünket arról, hogy reális politikát 1956 őszén valójában a felkelt magyar nép és a Nagy Imre neve által fémjelzett forradalmi vezetés folytatott. Tette a mából nézve is világtörténelmi jelentőségű. (Ha van a magyar népnek egyetemes szellemű ünnepe, az 56-os mártírok újratemetésének napja az. Az újratemetés ezúttal a feltámadás tudatosítása is.) A szerzőpár éppen a néhány lángoló őszi nap magyar politikájának forradalmi változásokat létrehozó realitását elemzi meggyőzően.

Az elmúlt évtizedekben az eszmélkedő vagy önazonosságukat, történelmi élményeiket híven óvó emberek többsége lelkében őrizte a magyar forradalom mozaikképét. Ki-ki előtt azok a részletek rajzolódhattak ki pontosan, amelyek élményszerűen varasodtak belé. A magyar ötvenhatról szóló könyvek révén apránként mind pontosabb képet nyerhetünk a világot megrengető tizenhárom napról, s mindarról, ami előtte és utána történt.

KOVÁCS ISTVÁN